

De menselijke canon en de Lage Landen.

Vorbije pogingen de Nederlanders en Vlamingen te modelleren

CATRIEN SANTING

De Gentenaar Lambert Adolphe Jacques Quételet, de grondlegger van de statistiek, publiceerde in 1835 zijn *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale* en sprak daarin over de 'gemiddelde mens.' Deze fictieve persoon wordt gekarakteriseerd door de gemiddelde waarden van alle gemeten variabelen die aan het menselijk wezen en zijn gedrag ten grondslag liggen. Om tot een dergelijk gemiddelde te komen, had Quételet onderzoek gedaan onder Brusselse dienstplichtigen op wie niet alleen talloze vragen waren afgevuurd, maar die ook tot in detail waren opgemeten en gewogen. Heden ten dage dient de hierdoor tot stand gekomen Quételet- of Body Mass Index (gewicht in kilo's delen door lengte in aantal centimeters in kwadraat) nog uitsluitend om overgewicht vast te stellen. Personen bij wie toepassing van deze formule in een waarde van 30 of meer resulteert, lijden officieel aan obesitas, slechts zij wier BMI 18,5 tot 25 bedraagt beschikken over een 'normaal gewicht.' De vraag is natuurlijk wat 'normaal' inhoudt: een gemiddelde of iets volgens de norm. In het laatste geval gaat het eigenlijk vooral om een hoger doel dat nastrevenswaardig is. Quételet zag een direct verband tussen deze twee zaken, want hij beschouwde zijn op basis van statistische berekeningen tot stand gekomen menselijk ideaaltype als instrumenteel voor zijn sociale mechanica. De vaststelling van de fysieke zowel als intellectuele eigenschappen van een samenleving had in zijn ogen tot doel het bevolkingspeil in alle betekenissen van dat woord te verbeteren en dat was in het België van zijn eigen tijd, zo oordeelde Quételet, hoog nodig. In dit themanummer zal de wens in Vlaanderen en Nederland een in geestelijk zowel als fysiek opzicht canonieke mens vast te stellen en dat ideaaltype in de praktijk te realiseren, centraal staan.

Het is sinds 1939 een goede gewoonte onder de Nederlandse en Vlaamse historici elkaar ieder jaar een keer op grotere schaal te ontmoeten en van gedachten te wisselen. In 2006 viel aan de Groningse afdeling Geschiedenis de eer te beurt het roemruchte Vlaams-Nederlands Historisch Congres te organiseren. Er werd gezocht naar een onderwerp uit het rijke Vlaams-Nederlandse verleden waarover historici van zoveel mogelijk denominaties in thematisch en chronologisch opzicht, drie dagen enthousiast met elkaar zouden kunnen spreken. Daarnaast diende het congressthema enige actualiteitswaarde te hebben. Toentertijd hield de canondiscussie de historische gemoederen volop bezig, maar zij leek toch te Nederlands voor de Vlamingen. Achteraf niet terecht wellicht, want over de bijdrage van Marnix Beyen getiteld 'De canon van de Nederlandse Geschiedenis', gepubliceerd in dit blad, hadden velen het nog wel eens willen hebben. De Vlamingen bleken in 2006 het Nederlandse geworstel met zijn identiteit met historische argusogen te bekijken. Het Groningse organisatiecomité – Klaas van Berkel, Doeko Bosscher, Pim Kooij, Marijn Molema en Catrien Santing – was, wellicht onontkoombaar, gefascineerd door het thema van de canon in

de betekenis die Van Dales woordenboek als eerste geeft: ‘regel, richtsnoer, maatstaf’ en besloot deze te koppelen aan de meest clichématige eigenschap die de (Noord) Nederlanders is toegedicht: het vermanende ‘vingertje’. Geïnspireerd door de achttiende-eeuwse Leidse hoogleraar anatomie Bernard Albinus die zijn leven besteedde aan de reconstructie van de ‘Volmaakte Mens’ in lijf en leden, werd een aantal collega’s gevraagd te onderzoeken hoe ‘in de Nederlanden door de eeuwen heen pogingen waren ondernomen de natuurlijke beperkingen van de mens te doorbreken en een betere mens/mensoort tot stand te brengen’ en daarvan van 25 mei tot 27 mei 2006 verslag te doen. Het zou nu eens niet gaan om het naar de boze buitenwereld opgeheven vinger van de betweterige Nederlanders, maar om ideeën over en pogingen tot individuele fysieke en geestelijke alsmede sociaal-politieke perfectionering in Vlaanderen en Nederland zelf. Hervormingsbewegingen van diverse snit waren immers in beide landen volop te vinden en dat gold zeker ook voor discussies rondom de invulling van burgerschap en debatten rond normen en waarden. Individu en groep werden in het verre en nabije Vlaamse en Nederlandse verleden herhaaldelijk letterlijk en figuurlijk de maat genomen. Klaarblijkelijk wenste men in Noord en Zuid precies te weten wie normaal was en wie abnormaal, om vervolgens degenen die tot de laatste categorie behoorden aan een hervormingsprogramma te onderwerpen. De problematiek van Quételet bleek breed gevoeld.

Hemelvaartsdag 2006 begon zo een congres over het vraagstuk van de ‘Volmaakte Mens in Nederland en Vlaanderen’, waarvan dit themanummer van de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* de neerslag vormt. Al snel bleek dat het Zuiden over een even rijk arsenaal aan experimenten beschikte om de morele regeneratie van haar inwoners te bewerkstelligen en dat maakbaarheid ook voor het kneden van de rooms-katholieke religieuze identiteit opgeld deed. Naast de geest trachtte men door de eeuwen heen in beide landen het nodige aan het fysiek van de inwoners te verbeteren of formuleerde daarover op zijn minst idealen.

Raf de Bont, Karine van ’t Land en Catrien Santing concentreerden zich op de lichamelijke aspecten, hoewel aangetekend moet worden dat eigenlijk voor iedere spreker gold dat zijn of haar protagonist(en) het bekende adagium ‘mens sana in corpore sano’ huldigden. Catrien Santing gaf de aftrap door de achtereenvolgende ideeën over de canonieke mens in de Vlaams-Nederlandse geneeskunde te behandelen. Haar betoog eindigde met de mislukte poging van de negentiende-eeuwse Utrechtse arts Hubertus Fock, een verklaard tegenstander van Quételets gemiddelde, het vermaarde Canon-beeld van de antieke beeldhouwer Polyclethus te reconstrueren. Karine van ’t Land vestigde de aandacht op jeugd en adolescentie, de levensfase die in de late middeleeuwen als de mooiste tijd van een mensenleven gold. De sanguinicus met zijn aantrekkelijke uiterlijk en goede gezondheid bereikte toppen van geluk die voor ouderen in jaren niet waren weggelegd. Raf de Bont verschoof de aandacht naar Vlaanderen ten tijde van de vorige eeuwwisseling, waar de formulering van de evolutieeler tot pogingen leidde het menselijke ras en zijn specimina te verbeteren. De voorzitter van de Belgische vereniging voor eugenetica M. Boulenger hoopte bijvoorbeeld door selectie tot een land vol Apollo’s te komen, waarmee hij fysiek krachtige intellectuelen bedoelde waaraan België zoveel behoefte leek te hebben.

Toch ontmoetten we met betrekking tot beide landen de ‘maakbaarheid van de mens’ het meest in de geest, op het vlak van de pedagogiek, of die nu toegepast werd op school, in de catechese of in de jongerenbeweging. Jan van Herwaarden brak de

spits af met een lezing over Erasmus en het principe van de opvoeding. Voor de grootste Nederlandse humanist leed het geen twijfel dat er aan iedere boreling flink ‘gevormd’ moest worden. Zonder een grondige opleiding in de taal en literatuur zou een beschaafde samenleving verkommeren en viel een mens niet meer mens te noemen. Eddy Put behandelde in zijn ‘Doen geloven’ de doelbewuste creatie van de nieuwe Post-Tridentijnse gelovige in de Zuidelijke Nederlanden. Aan de hand van beeld en geschrift demonstreerde hij hoe de katholieke jeugd zich de catalogus van deugden en vooral zonden eigen maakte, om niet te zeggen internaliseerde. Dirk Leyder verlegde de aandacht naar de keizerlijke Nederlanden van Maria Theresia, toen de overheid geheel in de geest van de Verlichting bezig was ‘honnêtes hommes’ te produceren. De vierde van het kwartet pedagogiek-deskundigen was Louis Vos. Hij liet het publiek kennis maken met termen als ‘gouw-proosten’ en ‘volksdiëte kritiek’ om zo de oogmerken van de Katholieke Studenten Actie vlak voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog even levendig als scherp voor het voetlicht te brengen. De lezing van Wessel Krul over Nederlandse kunstenaarskolonies tenslotte, verenigde de diverse aspecten van lichamelijke, geestelijke, politieke en vooral esthetische modellering. Weg van de stad, maar tegelijkertijd op reisafstand om de aanvoer van materiaal en de afvoer van kunstwerken te waarborgen, waagden schilders en beeldhouwers zich tot sociale experimenten die tot een betere wereld met moreel geregenereerde mensen en uiteraard mooiere kunst zouden leiden.

De hierna afgedrukte lezingen werden voor de *BMGN* grondig herschreven, voor welke moeite het Groninger organisatiecomité en de redactie van de *BMGN* de auteurs zeer dankbaar zijn. Helaas waren Van ’t Land en Vos door omstandigheden niet in staat hun referaten tot een artikel om te werken. De lezing van Van ’t Land verschijnt komend jaar wel in verkorte vorm in *Geschiedenis Magazine*.

De menselijke canon.

Het vraagstuk van de ideale mens in de Nederlandse medische wetenschap

CATRIEN SANTING

De Utrechtse arts Hubertus (Cornelis Ambrosius Leopoldus) Fock¹(1811-1894) besteedde een groot deel van zijn leven, en trouwens ook van zijn vermogen, aan een zoektocht naar de canon van de menselijke anatomie. Op basis van Romeinse kopieën van Griekse beelden trachtte de antropologisch en pathologisch geïnteresseerde arts het ideaalbeeld van de antieke beeldhouwer Polyclëtus (ca. 480-412 voor Christus) in theorie en praktijk te reconstrueren. Eindeloos meten, extrapoleren en (laten) tekenen resulteerde in wat Fock aanduidde als de ‘schoonheidswet’ uit het verloren gegane theoretische traktaat van de kunstenaar. In 1866 verscheen te Utrecht en Parijs zijn *Anatomie canonique ou le canon de Polyclète retrouvé*, een decennium later zagen tegelijkertijd een Engelse en Nederlandse bewerking het licht.² Als bewijsvoering van de gereconstrueerde canon en ter illustratie van de gedrukte verhandeling daarover, vervaardigden de Haagse fotograaf Henri Pronk en de Parijse beeldhouwer Louis Kleij een reeks van voorbeeldige ideale mensen en hun tegenpolen, die de nodige zeggingskracht niet kan worden ontzegd. Het uitgebreide plaatwerk met explicatie was waarschijnlijk de reden dat Focks werken in kringen van teken- en kunstacademies enige populariteit verwierven. Het Van Gogh Museum te Amsterdam bezit bijvoorbeeld een door Fock zelf aan de kunstenaarsvereniging *Arti et Amicitiae* geschonken prachtexemplaar met losse platen.

Met zijn queeste naar het menselijk ideaalmodel, het onderwerp van dit artikel, voegde Fock zich in een eeuwenoude traditie. Nadat de Grieks-Romeinse arts Galenus Polyclëtus’ canon in diverse van zijn werken aan de orde stelde, ontwikkelde deze zich tot een kernbegrip in de medische literatuur. Hernieuwde populariteit verwierf het model in de Renaissance toen de antieke oudheid ook in de geneeskunst grote furore maakte. Het ging toen vooral, maar zeker niet uitsluitend, om de fysieke kant, de ideale mens in de zin van de meest harmonieuze en dus in alle opzichten gezonde mens. Uiteraard was de meeste belangstelling voor Polyclëtus en zijn ideeën zuiver artistiek en kunsthistorisch van aard³ Conform de toenmalige plaats van de geneeskunde als

¹ G.A. Lindeboom, *Dutch medical biography. A biographical dictionary of Dutch physicians and surgeons 1475-1975* (Amsterdam, 1984) 598. Zoon van Hubertus F. Fock te Utrecht, studeerde geneeskunde te Utrecht, M.D. 1835. Fock publiceerde op zuiver medisch terrein: *De lintworm en het middel bem uit te drijven* (Utrecht, 1865) en *Formulae conventionales frequentiss. occurrentes in Nosocomio Ultrajectino* (Utrecht, 1872). Vlak na zijn afstuderen vertaalde hij: C.F. Nasse, *Handleiding om beginnende artsen te oefenen in het waarnemen en beoordeelen van ziekten*, vertaald door H.C.A.L. Fock (Utrecht, 1836).

² H.C.A.L. Fock, *Popular aesthetic considerations on the symmetry of pleasing proportions* (Londen, 1875) en *Idem, Populaire aesthetische beschouwingen over de symmetrie of de bevallige proportien* (Utrecht, 1875).

³ Voor een overzicht: U. Pfisterer, ‘Phidias und Polyklet von Dante bis Vasari. Zu Nachruhm und